

Arthur L. Stinchcombe

CONSTRUCTING SOCIAL THEORIES

Harcourt, Brace and World, Inc.

New York — 1968

Stinchcombova kniha je jednou z nejzajímavějších sociologických prací, která vyšla v posledních letech v USA. A to ze dvou důvodů. Za prvé proto, že je sama o sobě koncepčně i obsahově ojedinělá, a za druhé proto, že reprezentuje stav, záměry a ambice vládnoucího proudu v americké sociologii, neboť Stinchcombe patří k těm sociologům, kteří požadují, aby se sociologie stala vědou podobnou vědám přírodním, to znamená, aby užívala exaktních metod, ale hlavně, aby formulovala logicky konzistentní teorie a unifikované obecné zákony společnosti.

Stinchcombova práce je podle jeho vlastního přiznání projekcí budoucích stavů sociologie, takové „jaká by měla být“, a je tedy skutečně manifestem zmíněného „vědeckého“ proudu americké sociologie.

Ironizoval jsem poněkud uvozovkami označení vědeckého, protože v sociologii, podobně jako v ostatních oblastech vědy a sociálního života vůbec, se často spojují věcná tvrzení s posilujícími ideologickými výroky typu „jedině správné“, „vědecké“ apod., jejichž smyslem je předběžné vyřazení jiných koncepcí, teorií, z oblasti „správných metod“, z oblasti „vědeckosti“, jakási apriorní neutralizace protivníka. Svého času takto rétoricky posilovali svoje již beztak silné pozice v americké sociologii funkcionalisté.

Zmiňuji se o tom proto, že podobný postoj byl často běžný v několika posledních letech i v naší sociologii, kde teorie, která nebyla vyšperkovaná korelacemi a nerotovala svými faktory byla apriorně neutralizována jako nemoderní, nevědecká. Je ovšem třeba dodat, že Stinchcombovi je takový přístup cizí a sám proti němu výslovně postupuje.

Konečně není nezajímavé, že Stinchcombe sám se (podle jeho vlastní formulace „s určitými výhradami“) považuje za historického materialistu, a tudíž za marxistu, což není podle jeho postavení v americké sociologii postoj příliš obvyklý.

Stinchcombova práce je rozčleněna do tří celků.

1. V prvních dvou kapitolách podává charakteristiku vědeckého úsudku, vztah mezi empirií a teorií, způsoby verifikování teorií, charakteristiku kauzálních teorií, vědeckých pojmů apod.
2. V druhé a pro metodology velmi zajímavé části si všímá struktury a logiky v sociologii běžných typů explanace sociálních dat, a to demografické, funkcionální a historicistní.
3. Třetí a poslední partie, která zabírá tři poslední kapitoly knihy, je věnována aplikaci jeho metodologické koncepce na nejzávažnější současné sociologické teorie. Zahrnuje do svých analýz konceptualizaci pojmu sociální moci, její legitimnosti, problémy institucionalizace, dále efekty sociálního prostředí, a to psychologického, demografického a geopolitického a konečně problémy struktury sociálních aktivit zejména ve spojení s ekologickými aspekty.

Mne samotného zaujaly v jeho knize nejvíce metodologické partie, a budu se proto věnovat převážně jim. Pokusím se stručně referovat alespoň o nejzajímavějších.

Nejzávažnějším tématem první části knihy je testování teorií. V našich podmínkách se nejčastěji setkáváme s tímto postupem pouze v jeho úzké, specifikované podobě statistické verifikace hypotéz. Stinchcombe však přistupuje k tomuto problému na obecné rovině vzájemné konfrontace alternativních teorií. Vychází z faktu, že v sociologii se nejčastěji setkáváme s velmi komplexními teoriemi, a je tedy málo efektivní takový postup, při kterém vybíráme z různých teorií množství empirických důsledků a pokoušíme se je verifikovat. Výhodnější je konfrontovat teorie samé. Sledujeme logiku Stinchcombova postupu podrobněji. Předpokládejme toto teoretické tvrzení (Durkheim) —

Vyšší stupeň individualismu v sociální skupině způsobuje vyšší sebevraždnost.

Předpokládejme, že jsme definovali pojem individualismus a z této definice vyplývá, že osoba je ve více individualistické situaci tehdy, kdy se na ni klade méně požadavků. Porovnáme-li protestantské náboženství s katolickým, můžeme konstatovat, že protestantismus je ve vztahu k individuu méně striktní a neovlivňuje tolik jeho náboženské i mimonáboženské aktivity tak jako katholicismus. Z tohoto faktu je možno dedukovat empirické tvrzení —

Protestanti budou mít vyšší míru sebevraždnosti než katolíci.

Postupujeme nyní dále a uvažujeme tyto dvě situace.

<p>I.</p> $\begin{array}{l} A \rightarrow B \\ B - \text{nepravda} \\ \hline A - \text{nepravda} \end{array}$	<p>II.</p> $\begin{array}{l} A \rightarrow B \\ B - \text{pravda} \\ \hline A - \text{důvěryhodnější} \end{array}$
---	--

Za předpokladu, že A znamená teorii, která tvrdí, že protestantismus vytváří více individuálnější situace než katholicismus, a B znamená empirický důsledek (vyšší míra sebevraždnosti) odvozený z této teorie, vidíme, že potvrzení empirických důsledků dedukovaných z teorie zvyšuje její důvěryhodnost.

Není příliš výhodné vybírat pracně různé důsledky teorie a doufat, že budou nekonzistentní s hlavní teorií. Racionálnější je takový postup, kde v případě, že můžeme určit nejdůležitější alternativní teorii, budeme hledat v naší původní teorii takové důsledky, jejichž negace implikuje tato alternativní teorie.

Schematicky to vypadá takto:

A nebo C (nejpravděpodobnější alternativní teorie) nebo (D, E, ...)

$$\begin{array}{l} A \rightarrow B_j \\ C \rightarrow \text{ne } B_j \\ \hline B_j - \text{pravda} \\ C \text{ je falešná} \\ A \text{ nebo } (D, E, \dots) \text{ (D, E, - nepravděpodobné)} \\ A - \text{mnohem více důvěryhodná} \end{array}$$

V případě námi zmíněné teorie sebevraždnosti by byla v našem schématu alternativní teorií formulace — „sebevražda je působena, nebo má stejné příčiny jako mentální choroby obecně“.

Vyloučením nejpravděpodobnější alternativní teorie zvyšujeme tedy důvěryhodnost naší základní teorie více a efektivněji než náhodným kontrolováním empirických důsledků zmíněných teorií. Zajímavým postřehem, který si ne vždy dosti zřetelně uvědomujeme, je fakt, že v této koncepci

bývá nejčastější alternativní teorií statistická teorie reprezentativnosti výběru a náhodného rozložení příčin. Statistická expertíza (založená na teoriích reprezentativnosti výběru a náhodného rozložení příčin) je v našem schématu alternativní teorií v tom smyslu, že předpokládáme-li, že tvrdí B — nepravda (nulová hypotéza) a naše pozorování potvrzují B — pravda, můžeme naši původní teorii považovat za mnohem důvěryhodnější.

Protože je tento postup velmi efektivní a protože formulování alternativních teorií a odvozování jejich důsledků je především teoretická úloha, pak schopnost řešit tuto úlohu tak, aby aktuální pozorování mohla rozhodnout výzkumný problém je darem velkých metodologů. Na druhé straně pak, protože nejdůležitějšími alternativními teoriemi jsou zmíněné statistické teorie, ztotožňuje často naivní mysl metodologii se statistickou expertízou.

Tato úvaha sice není v metodologii objevem, ale vrhá na naši metodologickou praxi světlo z poněkud jiného úhlu, z obecnější perspektivy, a může osvěžit náš chudý rejstřík testování teorií, se kterým zpravidla pracujeme.

Nejzajímavějším tématem knihy — pokud se na ni díváme z hlediska metodologie — je část, ve které jsou analyzovány typy explanace nejčastěji užívané v sociologii.

Stinchcombe uvádí tyto tři typy.

A.

Demografický typ, který charakterizuje jako takový způsob explanace, pro který je typická dvoukomponentní struktura. To jest takové vysvětlení, které sleduje kauzální procesy ve dvou dimenzích. Zaprvé uvažuje počty lidí, na které daná kauzální síla působí, zadruhé uvažuje velikost daných sil, která se projevuje ve faktoru *proporcionality*.

Chceme např. vysvětlit počet porodů. K tomu potřebujeme sledovat nejdříve počet osob, v našem případě počet žen reprodukčního věku, a proporci, míru porodů (fertility) podle věku. Při analýze ovšem musíme odlišovat kauzální síly působící redistribuci počtu osob s různými vlastnostmi a kauzální síly působící na tyto osoby. Je teoreticky významné, mění-li se počet porodů v důsledku změněného počtu žen reprodukčního věku anebo v důsledku toho, že se mění počet dětí, které každá žena porodí za určité časové období. Analýza počtů a poměrů (měr, proporcí) umožňuje zajímavé způsoby explanace.

Sledujeme-li např. mortalitu na srdeční vady, zjistíme, že mortalita podle věku je přibližně stejná ve všech společnostech. Společnosti s vyšší mírou porodnosti mají však více mladých lidí. V důsledku toho zjistíme, že mortalita na srdeční vady vzrůstá, když klesá porodnost. Tento fakt neříká sice nic o vztahu věku a mortality na srdeční vady, ale je důležitý při plánování počtu internistů, nemocnic apod. Je také možno využít variací mezi skupinovými mírami k hledání příčin nějakého jevu. Vezměme skutečnost, že určitý typ rakoviny děložního čípku neexistuje u jeptišek, je řídký mezi Židy, prostřední mezi bělošskou nežidovskou populací a hojný u černošek. Nepochybně se přímo nabízí pro srovnání schéma venerických nemocí, které je velmi podobné a které vede k návrhu teorie, že tento typ rakovinného onemocnění bude kauzálně souviset se způsobem praktikování sexuálních styků, to znamená i s jevem promiskuity, nestabilní rodiny apod.

B.

Funkcionální typ explanace definuje Stinchcombe stručně jako takový, kde jsou důsledky (následky) nějakého sociálního uspořádání nebo jednání podstatným elementem příčin tohoto uspořádání nebo jednání. Nejvhodnějším příkladem by bylo „chtění“. Kdykoli se pokoušíme vysvětlit chování své nebo chování jiných (chce auto, nechce být nemocný, chce vyhrát válku), říkáme tím, že chtěný důsledek byl příčinou určitého jednání. Kdykoli v takovém případě nalézáme různost prostředků, chování, ale uniformitu důsledků, nabízí se funkcionální vysvětlení.

Příkladem může být, dejme tomu, továrna na výrobu dřevěných hraček, která je zásobována dřívím plaveným po řece. Jestliže víme, že řeka je splavná pouze na jaře a v létě, víme, že největší poptávka po hračkách je v prosinci, a zároveň víme, že produkce továrny je po celý rok stabilní,

musíme předpokládat nějaký systém, který vyrovnává tyto variace „vstupu“ a „výstupu“, nějaké opatření v zásobování materiálem. Všechny sociální organizace se pokoušejí sledovat své cíle v prostředí vytvořeném velkým komplexem různých vlivů vytvářejícím určitý stupeň nejistoty. Jak individua, tak sociální jednotky se snaží ve své činnosti redukovat tuto nejistotu, a to různými způsoby. Někdy výzkumem faktorů nejistoty, jindy pružností v adaptaci na měnící se faktory, někdy zavedením nejistoty na určitou úroveň (v případě naší továrny vytvořením určitých předběžných zásob) apod. Struktura funkcionálního vysvětlení je v podstatě založena na nám známém principu zpětné vazby.

Předpokládejme, že existuje nějaká homeostatická proměnná (H), organizace, instituce, sociální skupina atd., jejímž cílem je zachovat svou existenci. Taková struktura má potom tendenci udržet se v sociální realitě, i když existují síly, které mají tendenci ji změnit. Rostou-li tyto negativní síly (tenze), zvyšuje se i aktivita struktury v tom smyslu, že zesiluje činnost struktur působících pozitivně a vybírá takové struktury, které mohou efektivněji přispívat k jejímu udržení. Stinchcombe zakládá své úvahy na principu zpětné vazby jako seberegenerativního, seberekopiativního obvodu. Z takového modelu sociální reality lze potom dedukovat řadu tvrzení. Např.

a) čím vyšší jsou negativní síly, tím vyšší nebo složitější bude aktivita struktury;

b) jsou-li tenze vysoké nebo se mění, ale struktura zůstává nezměněná, můžeme předpokládat nějaký kompenzativní obvod mezi strukturou (H) a strukturami vyvíjejícími pozitivní aktivity. To znamená, je-li cíle dosaženo vzdor překážkám, musíme předpokládat nějakou kompenzativní činnost pomáhající zdolat tyto překážky;

c) existuje-li mezi strukturou (H) a pozitivně působícími strukturami vztah selekce, můžeme předpokládat, že jsou vybírány takové, které jsou v dané situaci funkcionální pro udržení struktury.

V tomto místě se Stinchcombe zajímavým způsobem odvolává na Marxe a poznamenává, že významným Marxovým přínosem je tvrzení, že „některé důsledky jsou významnější než jiné“. Struktura často odolává i přesto, že má negativní důsledky (je disfunkční pro některé osoby). Přičemž negativní důsledky jsou míněny takové, které by při absenci pozitivních důsledků měly tendenci selekce proti struktuře. Nalézáme-li proto takové negativní důsledky, snažíme se sčítat negativní a pozitivní, abychom zjistili důvody udržování struktury. Marxovo základní pozorování je fakt, že při takovém sčítání je nutné vážít je podle relativní moci skupiny s negativními důsledky.

C.

Historicistní typ explanace se ve Stinchcombově koncepci jeví jen jako speciální typ explanace funkcionální. Stojíme-li před úkolem vysvětlit kontinuitu sociálního jevu, přesněji před otázkou jak vysvětlit, že daný jev bude mít stejnou podobu, jakou měl v roce minulém, můžeme předpokládat v zásadě dvojitý způsob vysvětlení.

1. Letošní soubor příčin, který způsobuje určitý stav dané sociální struktury, je stejný jako loňský.

2. Existují nějaké sociální vzorce, které způsobují reprodukci dané sociální struktury.

Stinchcombe tedy považuje za historicistní takové teorie, které si všimají procesů jednou určitých nějakým souborem příčin a od té doby produkujících stejné (nebo v podstatě podobné) výsledky.

Původní příčiny mohou být v tomto typu vysvětlení různé, ale důvody, proč se taková tradice udržuje, jsou sociologické.

Logická struktura historicistní explanace je taková, že zkoumáme efekt vytvořený nějakým souborem příčin a v nějakém dřívějším období jako příčinu stejného efektu v následujícím období. Schematicky jde znovu o jakýsi nekonečný seberekopiativní obvod zpětné vazby.

Jinými slovy jde o to (při tomto způsobu explanace), že hledáme takové sociální situace, kde můžeme najít vklad minulé historie v současných sociálních strukturách, „tradici“, „přežitky“.

kteřé mají tendenci být zachovány a kde uvažujeme o podmínkách za jakých budou odumřít. Vezměme např. nějakou sociální strukturu nebo praxi, která splňuje určité společenské potřeby a je z toho důvodu udržována. Může to být proto, že se lidé prakticky přesvědčili o jejich užitečných výsledcích, nebo proto, že jiné struktury s ekvivalentním působením odumřely nebo z nějakých jiných důvodů. Např. magické úkony, které měly utišovat úzkost. Taková praxe jednou ustavená (když již jednou úzkost utišila) není nadále selektivním principem povzbuzujícím jiné způsoby utišování úzkosti. Lidé jednou upokojení vycházejí na lov pod ochranou bohů a nemají důvodu (pokud není příliš pozdě) žádat nějakou jinou ochranu.

Zvláště tam, kde neexistují objektivní kritéria pro funkcionální efektivnost (jako v případě utišování úzkosti), bude jakákoliv sociální praxe, i když má některé negativní důsledky, pokračovat v plnění své funkce. Jednou ustavená praxe magií, která utišuje úzkost, bude mít tendence regenerovat sama sebe, neboť jejím konkurentům zbude jen málo úzkosti, na které by se mohli uživit. To je důvod pro to, proč nalézáme velkou variabilitu náboženských a magických praktik mezi jednotlivými společnostmi, ale intenzivní tradicionalismus uvnitř těchto společností. Náboženství má důležité sociální funkce, ale téměř jakékoli náboženství je může plnit adekvátně. Vzorce obrovské různosti a intenzivního tradicionalismu ve sféře náboženství a magie vedly klasické antropology k hledání historických příčin takového jevu. Obrovskou zásluhou antropologů bylo, že ukázali jak jsou tyto praktiky udržovány svými důsledky, a že tedy zajímavou stránkou historicistního vysvětlení není soubor příčin vedoucího ke vzniku jevu, ale proces vytváření jeho seberegeneračního obvodu. Kauzální struktura tendující zachovávat funkcionální alternativy však také naznačuje (ačkoliv neurčuje jednoznačně) povahu původního historického procesu, který ji uvedl do pohybu. Jestliže byl přežitek zachován, protože plní funkci, byl tedy pravděpodobně původně ustaven hledáním vzorce aktivity, která by tuto funkci plnila. Může to být vědomý pokus řešit problémy kladené potřebami nebo více méně náhodný pokus posilovaný a vedený příležitostným úspěchem, anebo to mohla být kauzální selekce přežívajících sociálních struktur, plnících potřeby a mrtvých struktur, které selhaly.

Domnívám se, že tyto ukázky Stinchcombových logických postupů postačí čtenáři k tomu, aby si učinil obraz o zaměření této práce. Rozsah této recenze nedovoluje výklad problémů zbyvajících částí knihy. Poznámám jen, že celou knihu prolíná koncepce pokoušející se postihnout způsoby a mechanismy formulování obecných sociálních teorií.

Stinchcombova práce vzbudila v USA zajímavý ohlas. Na stránkách kritické ročenky Berkeley Journal of Sociology (Vol. XIV—1969) polemizoval s knihou Randall Collins. Vznikla zajímavá výměna názorů mezi Collinsem a Stinchcombem, ke které se přidal v Collinsově stati napadený N. J. Smelser.

Collins založil svou polemiku na chápání sociologie jako kolektivního sociálního podnikání, které v důsledku toho má svou dělbu práce, svou stratifikaci, administrativní hierarchii a svou politiku. V tomto bodě útočí na funkcionalisty jako na rétory, kteří se pokoušejí vybudovat pánství funkcionalismu na iluzivním předpokladu, že funkcionalismus je totéž jako sociologická teorie. Collins přiznává Stinchcombově práci velký význam, oceňuje právě její neretoričnost, ale obviňuje ho z úsilí vybudovat opět (sice na vyšší úrovni) pánství jednoho myšlenkového směru, a to tentokrát „vědecké sociologie“, založeném na snaze překlenout propast mezi „velkou teorií“ (tj. funkcionalismem) a „abstraktním empirismem“.

Mne však spíše zajímaly Collinsovy poznámky ke koncepci Stinchcombovy sociologie než jeho poněkud křečovitě úvahy o roli Stinchcomba — politika sociologie.

A tato část polemiky je skutečně zajímavá. Vzbuzuje dojem, že americké sociologii se přeče jen nepodařilo přeskočit určité období filosoficko-teoretických diskusí o smyslu a koncepci společenských věd, které s velkou intenzitou absolvovala evropská kultura.

Collins se vrací ke starým základním otázkám o tom, jaký má být model společenských věd, co je reálné, zda sociální organizace, struktura anebo empirická zkušenost individua apod.

Výslovně oponuje dvěma základním ideám, které se objevují ve Stinchcombově koncepci sociologie:

1. teorie by měla vysvětlit podmínky souboru proměnných předcházejícími podmínkami jiného souboru proměnných;

2. teorie je realistický obraz reality, která zachycuje jak to, jaké věci existovaly a existují, tak také to, jak působí jedna na druhou.

Rozdíl mezi Collinsem a Stinchcombem je rozdílem mezi psychologicko-fenomenologickým pojetím skutečností a strukturálně systematickým pojetím, založeným na modelu přírodních věd.

Podle Collinse jsou jedinou empirickou realitou pro sociologii situace, ve kterých lidé potkávají jeden druhého. Všechno ostatní, organizace, chování, postoje, instituce a sociální struktury jsou pouhé abstrakce různých druhů reality, které samy o sobě nic nedělají, nic nepůsobí. Jakákoli dynamika, kauzální elementy teorie, musí spočívat na individuální situaci. Sociální svět je ustavován v sérii sociálních setkání, ve kterých každý partner sleduje svou strategii, činí volby, rearanžuje realitu často velmi subtilním způsobem. Hledáme-li vysvětlení reality pouze na úrovni analýzy hromadných jevů a organizací, dbáme-li pouze o pravidelnosti na strukturální úrovni, jak to dělá Stinchcombe, vstupují nám potom individua do hry jen jako pasivní materiál, na který jsou hodnoty otiskovány těmito strukturálními situacemi.

Zkrátka Stinchcombe by měl vzít na vědomí, že funkcionalistická teorie není jediná teorie v sociologii a kvantitativní empirismus není jediným způsobem sociologického výzkumu.

I když mé stanovisko je bližší Stinchcombovi, je třeba přiznat, že Collins má v některých svých výtkách pravdu. Funkcionalistický typ explanace (ve Stinchcombově podání) skutečně nepočítá s individuem jako s autonomní jednotkou analýzy, ale spíše jako s pasivním elementem. Zdá se, že problém není v tom, co je „abstraktní“ a co je „reálné“, jak to vidí Collins, protože abstrakcí je nejen sociální struktura, ale i osobnost, i individuum v sociální situaci. Problém je podle mého názoru v tom, jak analyzovat kauzální kontext sociálních situací a jak analyzovat pravidelnosti mikrosekvencí těchto situací a pravidelnosti voleb a strategií individua a zachovat v takové analýze správné proporce individuálního a sociálního. Problém je v tom, jak analyzovat, která „abstrakce“ je v dané situaci a daných podmínkách významnější pro vysvětlení, pro formulování výstižné teorie, obecné sociální zákonitosti.

Je rovněž pravda, že Stinchcombe věnuje při charakteristice funkcionálního typu explanace málo pozornosti analýze podmínek vzniku a zániku struktury a příliš se soustřeďuje na homeostázi, jejíž existenční efektivnost poněkud přeceňuje. Stinchcombe se tomu snaží vyhnout tím, že zavádí komplexnější pohled na struktury, které jsou ve svých funkčnostech vzájemně vystřídávány, kde vznikají nové funkčnosti, a staré odumírají, ale je to vše formulováno opět vzhledem k jakési metafunkci.

I Collins ovšem přes všechny své výhrady přiznává Stinchcombovi velký význam a jen potvrzuje můj osobní dojem. Je to skutečně pozoruhodný pokus o vypracování perspektivy sociologie jako vědy formulující obecné zákony společnosti, pokus příznačný pro aktuální proudy v současné světové sociologii a nad to pokus v lecčems blízký marxistické koncepci dějin. To, že můžeme na mnoha místech se Stinchcombem nesouhlasit a polemizovat, nic nesnižuje na originalitě a závažnosti takové práce, která skutečně stojí za to, aby se s ní československá sociologická obec seznámila.

Jaroslav Kapr